

Tone
Peršak

Usoda kulture — usoda naroda

(Marginalije v zvezi s temo)

»Galbraith je, denimo priznal, da so ekonomistom ušle vajeti iz rok, in pozval je umetnike, naj se dejo na kočijaškega kozla. Cineast Volker Schlöndorff: 'Če sem prav razumel, so ekonomisti pokvarili mašino, zdaj pa naj bi jo mi popravili. Ponavadi slišimo, da ustvarjalci veliko stanemo in da od nas ni kaj prida gospodarske koristi. Ničesar več ne razumem, sicer pa hvala lepa za takšno povabilo!' ... in

zato so 'naložbe za kulturo hkrati naložbe v gospodarstvo,' je prepričan Francois Mitterrand.« (Delo — Sobotna priloga, 19. II. 1983, str. 20)

Zmotna je misel, da je mogoče krizo katerekoli družbe, države ali naroda rešiti in preseči zgolj z ureditvijo gospodarskih razmer, s povečanjem produktivnosti (se pravi s tehnološkimi izboljšavami in spodbujanjem delovne morale), s spodbujanjem politične zavesti (z agitacijo in propagando) in s kampanjskimi reformami posameznih področij družbenega življenja (npr. kampanja za znanost in raziskovalno dejavnost, kampanja za pridelovanje hrane) ali celo z represivnimi ukrepi. Takšni poskusi izhajajo po eni strani iz panike, ki se loteva vladajočih struktur ob nenadnem spoznanju, da stvari le ne tečejo idealno, čeprav smo bili ves čas prepričani in predvsem prepričevani, da tečejo, po drugi strani pa iz neke temeljne zmote v presoji življenja družbe, ki kaže na pomanjkanje modrosti pri tistih, ki te ukrepe snujejo. Ta zmota se najbolj kaže v redukciji celote družbenega življenja (pri tem je treba upoštevati ob sedanosti tudi preteklost in prihodnost) na zgolj določene sestavine tega življenja, npr. na ideološko-politično ali (in) gospodarsko sestavino. Prav sedanja kriza pa kaže, da z vlaganjem v samo ti dve področji družbe ne bomo rešili (s takšno politiko smo jo navsezadnje pripeljali v krizo), kajti družba je izjemno kompleksna dinamična struktura in vladajoča ideologija ali državna ekonomija sta le dve sestavini te strukture. Družba je ali vsaj naj bi bila množični subjekt z neprimerno kompleksnejšo zavestjo, kot je zavest posameznika, čeprav tudi te ni mogoče zreducirati zgolj na idejni nazor in skrb za materialni obstoj.

Če za to priložnost ostanemo samo na ravni naroda, vključuje narodna zavest, ki je predvsem zavest o narodni identiteti, nešteto sestavin in — za življenje naroda — nemara politična opredeljenost in materialna gotovost niti nista najosnovnejši. To navsezadnje potrjuje prav zgodovina slovenskega naroda, saj smo se izoblikovali in postali narod ob povsem neustreznih gospodarskih razmerah in brez enotne (napredne) politike. V narod smo se oblikovali predvsem kot množični subjekt z določeno kulturno zavestjo, torej kot subjekt z zavestjo o —recimo temu tako — različnosti in enotnosti.

Na prehodu med 18. in 19. stoletjem in še bolj v prvi polovici 19. stoletja smo se vse bolj jasno zavedali, da smo različni od Nemcev, Italijanov in tudi od Hrvatov (spor o ilirizmu) in da smo si hkrati, glede na omenjene narode, izrazito enotni, tako po jeziku kot po odnosu do sveta, po mentaliteti in čustvovanju itd. Ravno zato, ker se kot množični subjekt nismo mogli uveljaviti kot politična, gospodarska ali celo vojaška moč, smo skušali svojo različnost nasproti drugim narodom in enotnost znotraj skupnosti uveljaviti kot kulturno istovetnost (politični spopadi med strankami so bili vedno hkrati tudi kulturni spopadi), zato je nastalo celó izenačevanje oziroma nekakšna sociološka redukcija: narodno zavest smo začeli zamenjevati ali vsaj izenačevati s kulturno zavestjo. Zadovoljili smo se z zgolj kulturno samostojnostjo kot nadomestilom za samostojnost naroda v celoti. Izraz takšnega mišljenja pomeni tudi Vidmarjev poziv Slovincem in predvsem slovenski kulturi, zapisan v knjižici **KULTURNI PROBLEM SLOVENSTVA** (1932), v katerem je za najvišji in najvrednejši smoter pri obstoju slovenskega naroda razglasil ustvarjanje kulturnih dobrin: »Prišel bo čas, ko se bomo do kraja zavedali svoje naloge, pričeli bomo z veliko vnemo in vestnostjo delati zanjo. Slovenija bo postala, kar je po svoji prelepi naravi — hram lepote in duha. Strnili bomo v svojih umetnostih najdragocenejša umetniška dognanja svojih velikih sosedov in jih prekasili s svojo duhovitostjo, kakor je to storil Prešeren v liriki. Ustvarili bomo na svojih tleh nove Atene ali novo Firence.« Nekaj podobnega je že l. 1916 zapisal Ivan Pregelj v razpravi **NEKAJ MISLI O SLOVSTVENI IZOBRAZBI SLOVENSKEGA LJUDSTVA V BODOČEM**, kjer je ravno tako menil, da pomeni kultura najčistejši izraz in medij obstoja slovenskega naroda in merilo njegove enakovrednosti z drugimi narodi. Čeprav so seveda tudi te vrste redukcije pretirane in so izraz občutja (narodove) nemoči, ki je posledica sodbe, da se ne moremo enakovredno uveljaviti na vseh ravneh, pa je iz njih vendarle razvidno, kolikšen pomen je imela in še ima kulturna zavest in istovetnost za slovenski narod. Tako verjetno lahko sklenemo, da se vprašanje narodne zavesti in narodne identitete v primeru slovenskega naroda kaže v prvi vrsti (vendar ne samo) kot vprašanje kulturne zavesti tega naroda. Naj bo to še tako nenavadno (za druge narode) in specifično slovensko, tako je in tega ni mogoče zanikati.

V socialistični Jugoslaviji je bila narodom zagotovljena, kot piše v februarški številki *Sodobnosti* tudi Ciril Zlobec, državnost (v okviru zveze enakopravnih držav) in potemtakem tudi samostojnost ob zavezanosti k sodelovanju z drugimi državami znotraj federacije. To je narodu zagotovljeno tako z zvezno kot z republiško ustavo. V praksi je seveda, kljub vsem zagotovilom, nujno prišlo do zanemarjanja določenih plati narodne avtonomnosti; to je bilo najbrž celo nujno, saj bi bil sicer onemogočen obstoj zveze, ki se je konstituirala in situirala kot večnarodna država na podlagi razredne in ideološke enotnosti; zaradi tega so ves čas nastajala trenja pa tudi usklajevanja med razrednimi (enotnost) in narodnimi (različnost) težnjami. Nedvomno ni mogoče zanikati različnosti. V prvi vrsti gre za različnost na ravni kulture, mentalitete, religije, ki še vedno pomeni upoštevanja vredno obliko skupne zavesti, predvsem kar zadeva moralne kodekse, običaje in vzgojne tradicije posameznih narodov. Priznavanje te različnosti gotovo pomeni eno od osnov in glavnih temeljev za obstoj skupnosti (pluralizem). Ko je nastala kriza celote (države kot razredno-ideološke pa tudi gospo-

darske skupnosti), so nujno nastale tudi napetosti in celo nasprotja med posameznimi enotami znotraj celote. Izbruhnili so mednacionalni spori pa tudi spori med unitaristi in pluralisti, ki so se, kar zadeva Slovenijo, najprej in najostreje izrazili kot spori v zvezi z jezikom. Na tem področju zato, ker je na videz najmanj politično delikatno, se pravi na videz najmanj nevarno. Vendar se je kmalu izkazalo, da smo Slovenci te vrste očitke takoj razumeli kot posege v narodno samostojnost in državnost, zato so sledile ustrezne reakcije. Polemike, ki so sledile, so samo še potrdile, da gre dejansko za politični spopad na »drugem terenu«.

Vendar pa v tem zapisu nimamo namena, da bi razmišljali samo o težavah slovenstva znotraj jugoslovanske zveze. Gre nam tudi za razmislek o »ogroženosti« od znotraj. Če je bila namreč za določena obdobja ali vsaj za določene sloje značilna preveč dosledna redukcija narodne zavesti in identitete na zgolj kulturno zavest in identiteto, je danes — kljub že zapisani ugotovitvi, da ne gre samo za kulturno zavest in identiteto — mogoče opaziti nasprotno težnjo: omalovaževanje kulture in redukcijo na zgolj ekonomsko in politično plat življenja naroda in narodne zavesti. Gre za prizadevanja, ki bi jih lahko imenovali tudi tehnokratska ali politokratska. Že nekaj časa smo tako tudi v okviru republike (slovenske narodne države) pričeli, kako se bohota trditev, da bomo vse svoje probleme rešili že samo s tem, če si bomo zagotovili politično enotnost in materialno gotovost ter v skladu s tem ustrezen gospodarski razvoj in razvoj naravoslovnih znanosti. Takšno mišljenje se je uveljavilo takoj po zmagi NOB, ko je bila za prvo in glavno nalogo novoustanovljene večnarodne (in v skladu s tem tudi slovenske narodne) države razglašena obnova gospodarstva in nato nadaljnja izgradnja. Razvoj tako imenovane družbene nadstavbe je bil »začasno« postavljen v »drugi plan« (razen seveda spodbujanja politično-ideološke zavesti in vlaganja v objekte, organizacijo in materialno osnovo kulture, ni pa bilo dovolj storjeno, da bi se tudi pomen kulture dovolj usidral v zavest celotne družbe in posameznika). Kultura, ki je bila še med NOB med glavnimi interesi naroda, poleg narodne osvoboditve seveda, se je tako znašla med sferami drugotnega pomena. Vendar ne samo začasno, kot bi bilo pričakovati, temveč kar za nedoločen čas, saj je glede na svoj dejanski »vrednostni tečaj« od l. 1945 do danes še nazadovala. O tem najbolj nazorno priča materialno vrednotenje (že kar razvrednotenje) dela v kulturi. Znane so tožbe pisateljev, igralcev in drugih kulturnih delavcev, da imajo zelo nizke osebne dohodke, celo nižje od delavcev v administraciji s komaj strokovno šolo. Znano je tudi, kako odločno se je zmanjšala npr. cena t.i. tiskarske pole umetniškega teksta, ki je bila takoj po NOB enakovredna povprečnemu osebnemu dohodku, danes pa v večini primerov ne preseže polovice povprečnega osebnega dohodka. Ne glede na vsa slavnostna zagotovila na raznih proslavah, na katerih radi prisegamo, da smo Slovenci kulturni narod in da je kultura pri nas v ospredju vseh družbenih interesov, pa nam dejanska obravnava kulture in predvsem materialno (raz)vrednotenje dela v kulturi pričata, da v resnici ni tako. Zato sploh ni čudno, da v sedanjih časih krize kulture ponovno stopa v ospredje kot način boja za potrditev lastne samostojnosti in državnosti, saj je prav kultura področje, na katerem se je tako v preteklosti kot v sedanjosti naša narodna zavest (o različnosti in enotnosti) najbolj avtentično izražala. Samo narod, ki se jasno zaveda in

upošteva svojo različnost (nasproti drugim) in enotnost (navznotraj), lahko vzpostavlja korekten in neobremenjen odnos do priseljencev in še le potem tudi oni lahko jasno oblikujejo svoj odnos do večinskega naroda.

Ravno prepričanje, da je mogoče naše skupne (tudi jugoslovanske) probleme (npr. Kosovo, napetosti med Slovenci in drugorodnimi delavci med Hrvati in Srbi itn.) rešiti z zgolj političnimi in gospodarskimi posegi (stabilizacija), še spodbuja te napetosti, ker se izogiba resničnim vzrokom zanje. Nedvomno ne bo težko uskladiti gospodarskih interesov, če bodo vsi drugi odnosi razčiščeni. Gre pa seveda za razkorak med dejanskim in zgolj razglašanim pluralizmom. Pri nas se oblast konstituira kot nadnacionalna ali anacionalna (razredna) in ta oblast, ki se vedno sklicuje na družbo, jasno izpričuje svoj odnos do kulture in tako do specifično narodnega s tem, kako to kulturo obravnava. Torej s tem, da jo zelo nizko vrednoti, po drugi strani pa jo skuša v celoti podrediti politični rabi in političnemu mišljenju (zato se omenjena nasprotja kažejo tudi kot polemika med kulturo in politiko znotraj republike.)

Na to kaže posredno tudi osnutek ANALIZE POGOJEV IN MOŽNOSTI DOLGOROČNEGA RAZVOJA RAZISKOVALNE DEJAVNOSTI DO LETA 2000, ki ga je decembra 1982 izdala in v javno razpravo razposlala Raziskovalna skupnost Slovenije. Poglavje o »družbenem cilju nacionalna identiteta« je kot raziskovalno področje sicer postavljeno na prvo mesto in uvrščeno v prednostno skupino raziskovalnih področij in dokaj poudarjeno je tudi to, da pomeni kultura temeljno razsežnost narodne identitete, vendar je »predlagani dolgoročni raziskovalni program« usmerjen pretežno v preteklo kulturo.

Osnutek torej priznava, da je nacionalna kultura »najočitnejše znamenje prepoznavanja« in »da ne more biti uspešnega gospodarjenja in proizvodnje, ki naj bi ponujala lastne dosežke, brez kulture, da brez nje tudi ni normalnega družbenega življenja«, vendar pa sta v programskih smernicah poudarjena v prvi vrsti zgodovinski (in leksikografski) in sociološki prijem, torej usmeritvi v preteklo kulturo in politični vidik kulture. Po drugi strani pa tudi dejstvo, da je kultura kot posebno raziskovalno področje uvrščena v drugo skupino in ne v prednostno, v katero je uvrščeno področje narodne identitete, priča, da je narodna identiteta v osnutku vendarle pojmovana predvsem kot področje politike in političnega mišljenja (kot npr. obramba in samozaščita), kulturi sami po sebi pa očitno ni pripisana univerzalna in eksistencialno pomembna vloga v življenju naroda. To še tembolj velja za »družbeni cilj«, imenovan »imeti znanje«, v katerega so uvrščene t.i. eksaktne vede po svoji teoretični plati (fizika, biologija, matematika) pa tudi (teoretična) ekonomija in pravo in seveda humanistične vede (sociologija, filozofija, psihologija, komunikologija in jezikoslovje). Že ta bežni pregled priča, da imajo tudi v tem osnutku prednost področja, ki jih lahko uvrstimo v območje ideološko-političnega mišljenja in neposrednega političnega interesa, in področja, ki naj bi zagotavljala napredek na ravni materialne baze (v prednostno skupino so uvrščeni tudi: pridobivanje hrane, energetika, informacijski sistemi in zdravje; v drugo skupino pa poleg kulture spadajo še strojegradnja, kemijski proizvodi, bela tehnika in procesna tehnika, torej področja čiste prakse, za razvoj katerih je nedvomno temeljni pogoj poprejšnji razvoj področja »imeti znanje«, če

nočemo še nadalje biti odvisni od tuje pameti, medtem ko lastna beži na tuje, ker se doma ne more uveljaviti.)

Poleg tega osnutek posveča kulturi zelo malo pozornosti in prostora. Iz besedila tudi ni jasno, kaj naj bi pojem kultura sploh obsegal (samo omenjene so »umetniške dejavnosti«.) To postane razvidno šele potem, ko pregledamo osnutek v celoti in vidimo, kaj vse je obdelano v okviru drugih »družbenih ciljev«. V »družbeni cilj kultura« so vključene samo umetnosti (od literature do glasbe, od gledališča do arhitekture), verjetno pa bi vanj sodile vsaj še vede, ki teoretično in zgodovinsko obravnavajo umetnosti. Potemtakem se zdi avtorjem osnutka manj pomembno celotno področje umetnosti kot npr. področje obrambe in samozaščite ali področje informacijskih sistemov. Poleg tega sta v osnutku v »predlaganem dolgoročnem programu raziskav« zastopana samo zgodovinski in sociološki vidik raziskovanja, ne pa tudi teoretični; to vsiljuje misel, da takó ali takó nismo sposobni za zares izvirne in tujim enakovredne teoretične posege. Zdi se, da so bili avtorji osnutka ob »družbenem cilju kultura« preveč pod vtisom splošne usmeritve osnutka v scientistični pragmatizem in neposredno koristnost (uporabnost, donosnost) raziskovalnega dela. Tudi osnutek je vsaj deloma obremenjen s prevladujočo miselnostjo, ki je posledica krize in panike, kakršni se nas lotevata, torej z miselnostjo, da mora biti vse, česar se lotimo, gospodarsko upravičeno (donosno.) Na prvi pogled to ni slabo, vprašanja pa se nam začnejo zastavljati, ko pomislimo na posledice takšne usmeritve. Te se za zdaj morda najbolj nazorno kažejo v našem šolstvu.

Usmerjeno izobraževanje je izrazito politična zamisel, delno pa tudi kratkovidno tehnokratska. To vsekakor ni in ne more biti reforma, ki bi imela svoje razloge (in zagovornike) v sferi samega izobraževanja in še manj v kulturi. Že to, kako v zadnjih mesecih (zdaj že letih) potekajo (tudi javne) diskusije v zvezi z reformo šolskega sistema (pritiski, diskvalifikacije protiargumentov, enačenje nasprotovanja šolski reformi z nasprotovanjem političnemu sistemu), je dokaz za to, da gre v bistvu za politično zadevo. Dejstvo da reformo tudi v njenih skrajnih komponentah izvajajo navkljub protestom številnih kulturnih delavcev in izobražencev (in tako rekoč celotne univerze), je jasen dokaz za to. Osnutek sam pa kaže: s tem, da sta šolstvo in »družbeni cilj imeti znanje« obravnavana ločeno od kulture, ki jo naša družba (oblast), kot že rečeno, zelo nizko vrednoti, da sta torej s tem ti dve področji pokriti z nekim drugim in ne s kulturnim interesom. To utegne biti za obe ti področji nevarno (pretirano podrejanje političnemu mišljenju in materialnim interesom, kar lahko zavre svoboden razmah znanosti, ustvarjalnosti in celo mišljenja samega). Prizadevanja družbe (politike) za nadzorovanje in usmerjanje ustvarjanja in mišljenja je povsem razumljivo; redukcija celote posameznikove in skupne zavesti na zgolj ideološko-politično in ekonomsko-utilitarno mišljenje utegne biti celo kratkoročna plodonosna (enotnost, aktivizacija in povečanje storilnosti), vendar bo prav gotovo tudi dolgoročno usodna za vso skupnost (narod), ker bo nedvomno povzročila nadaljnje zaostajanje na področju znanosti in tehnologije pa tudi na področju mišljenja in kulture (ter zavesti) v celoti in s tem navsezadnje tudi na ravni svobode in enakopravnosti naroda z drugimi narodi.